

Tale lōloa

Ko e tale lōloa ko ha mahaki fakatu'utamaki 'oku ne fakatupu 'a e puke 'i he tale faka'aulolongo 'a ia 'e faingofua ai 'ene pipihī meī he tokotaha puke ki ha taha pē. Ko e huhu malu'ī ko e founa lelei taha pē ia ke malu'ī 'aki koe pea mo ho famili' meī he mahaki tale lōloa – tautefito ki he kau feitama, kau pēpee, fānau iiki, pea mo e kakai lalahi matu'otu'a, ko kinautolu ia 'oku faingofua ange 'enau ma'u ngofua e mahaki ko 'eni.

Ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi tō'onga mahino 'o e mahakī – ko e me'a te ke lava 'o tala mo ongo'ī

Ko e tale lōloa 'oku ne fakafaigata'a'ia'ī 'e ia 'ete mānava mo fakatupu 'ete tale' ke hokohoko mo faingata'a ke tā'ofi. Ko e tale 'e tolonga ia 'o lau uike, pe lau mahina, pea ko e 'uhinga ia 'oku ui ai ko e 'tale lōloa he 'aho 'e 100'.

Ko e ngaahi faka'ilonga 'o e tale lōloa 'oku toki fa'a 'asi mai ia he 'osi ha uike 'e 1 meī he taimi ko ia na'e kamata ma'u ai koe 'e he mahakī.

Ko e ngaahi faka'ilonga 'o e kamata ke 'asi 'a e tale lōloa 'oku fai tatau mo e ma'u koe 'e he momoko. Ko e taimi eni 'oku faingofua ai 'a e ma'u 'o e mahakī 'e ha taha.

Ko e ngaahi faka'ilonga 'oku faitatau mo e hū 'a e momoko 'i he:

- poloka 'a e ihu' pē fofonu
- mafatua
- ki'i māmāfana
- tale hokohoko 'o fakatupu mamahi ki he halanga mānava

'I he 'osi nai ha uike 'e 1, pea toki 'asi e ngaahi faka'ilonga ko 'eni:

- Tale ta'etuku 'o 'osi ha lau miniti lahi
- Tale 'o iku ki he lua pea ninimo he taimi e ni'ihī
- fiho 'oku ne fakatupu ke ke lua pē poloka'ī e halanga manava.

Ko e taimi 'e ni'ihī 'e ongo mai e fo'i 'whoop' he taimi ko ē 'oku nau feinga ai ke manava lelei ha 'osi 'a e fo'i tale kotoa. Ko e faka'ilonga maheni eni 'o e tale lōloa ka 'oku 'ikai fa'a ongonā ma'u pē.

Fekumi ki ha fale'ī fakafalemahaki/fakafaito'oo

Kapau 'oku ke tui 'oku puke ha taha 'i ho fāmili' pe ha tokotaha 'oku ke tokanga'ī 'i he tale lōloa, fetu'utaki leva ki ho'o Toketā fakafāmili' pe kilīniki' ki ha fale'ī ki he mo'ui lelei 'i he vave taha. Te nau fiema'u ke fakahoko hao sivi mo'ui lelei ke 'ilo pe 'oku ke ma'u e mahaki tale lōloa.

Kapau ko koe, ko ho'o fānau, pe ko kinautolu 'oku ke tokanga'ī 'oku nau ma'u e ngaahi faka'ilonga ko 'eni, lau leva ia ko e keisi fakavavevave – fetu'utaki leva ki he III 'o kole ha ambulance pe te ke 'alu ki he falemahaki ofi taha' ki he tafa'aki tokoni fakavavevave' pe emergency department (ED). Ko e ngaahi faka'ilonga pau:

- 'Ongo'ī puke 'aupito
- 'Ikai ke mānava lelei

- Tale hokohoko ha ngaahi taimi 'o iku ki he lua
- Liliu e lanu 'o e kili', pe tu'u e manava' tupu mei he tale'.

Ko e tale lōloa' 'oku fakatu'utamaki 'aupito ia ki he fānau iiki', pea 'e fiema'u ke tokanga'i kinautolu ia ke tauhi fakafalemahaki.

Fale'i makehe ma'a e Mātu'a'

Ko e tale lōloa' 'oku matu'aki fakatu'utamaki ia ki he fanga ki'i pēpee' mo e fānau iiki', tautautefito ki he pēpē si'i hifo he māhina 'e 12. Ofi ki he vaeua 'o e fanga ki'i pēpee' 'oku nau puke he tale lōloa' kimu'a honau mahina 12 'oku fiema'u ia ke tauhi kinautolu 'i falemahaki. Ko e toko 100 kotoa pē 'oku tauhi fakafalemahaki 'oku fa'a mate ai 'a e toko 1 pe toko 2.

Ko e tokolahi 'o e fanga ki'i pēpē 'oku puke he tale lōloa' ko e pihia 'i he kakai 'oku nau tokanga'i kinautolu' – fa'a hoko he taimi 'e ni'ihi ki mu'a 'oku te'eki ke lahi fe'unga ke huhu malu'i ai kinautolu' (ko e ta'u si'i hifo he uike 'e 6)

Kapau ko ho'o pēpee', pe ko e pēpē 'oku' ke tokanga'i', 'oku' ne ma'u 'a e tale lōloa', 'e:

- faingata'a ke fafanga fakalelei
- 'ikai ke lava 'o mānava fakalelei, pe tu'u 'ene mānava, pe liliu hono kili' 'o lanu 'uli'uli
- fakalalahi 'ene puke', pea 'e fiema'u leva ke 'ave ia ki falemahaki
- malava ke ne ma'u ha to e mahaki 'oku fakatu'utamaki ange hangē ko e niumōnia pe uesia hono 'atamai'.

Ko e hā e me'a 'e hoko 'o kapau teu puke he tale lōloa'?

Kapau 'oku' ke puke he tale lōloa':

- mahalo 'e 'oatu 'a e antibiotics ke ke toki ngāue'aki 'i 'api 'o kapau kuo toumu'a sivi koe – 'oku mahu'inga 'aupito ke ke muimui ki he fakamatala 'a e Toketaa' fekau'aki mo e faito'o 'oku 'oatu', ke tamate'i ai e siemu', pea fakasi'isi'i ai foki mo e faingamālie ke mafola atu e mahaki pipihī' ki ha taha kehe.
- Ko e tokotaha 'oku' ne tokanga'i koe fakafalemahaki', te ne fale'i atu 'a e founga ke ke tokanga'i 'aki koe', ko ho'o fānau', pe ko kinautolu 'oku' ke tokanga'i 'i 'api' lolotonga ho'omou fakaakeake mei' he mahaki'.

Kapau 'e toki fakatokanga'i ange 'i he kongā ki mui 'o e sivi tale lōloa' kuo ke 'osi puke koe, 'e 'ikai ke 'oatu ha antibiotics ia kia koe. Ko hono 'uhinga', 'oku 'ikai ke ke toe fakapipihī 'e koe 'a e mahaki' ki ha taha, pea 'e 'ikai to e 'aonga 'a e antibiotics ia ki ha ngaahi faka'ilonga 'e 'asi mai mei a te koe.

Ko hono ma'u pē koe 'e he tale lōloa', 'e ki'i fuoloa 'a e taimi te ke fakaakeake ai' pea ke toki sai – ko e kakai 'e ni'ihi 'e lau māhina 'enau puke' pea nau toki ongo'i mo'ui lelei. Neongo ko e tale'e iku pē 'o mōlia atu 'i ha 'osi pē ha ngaahi uike, 'e malava pe ke to e ma'u koe 'e he tale' 'o kapau te ke to e puke 'amui ange mei ha siemu 'i ho halanga manava'.

Ko e kau pēpē iiki' (si'i hifo he mahina 'e 12) 'oku puke 'i he tale lōloa', 'e fiema'u kinautolu ia ke tokanga'i he falemahaki'. Kapau ko ho'o pēpee', pe ko ha pēpē 'oku' ke tokanga'i, 'e fiema'u ke tauhi ia he falemahaki', pea 'oku fa'a 'oange pē honau loki fakatautaha ke nau nofo ki ai. Ko e founga pē ia ke ta'ofi 'aki ai e mafola atu 'o e mahaki' ki ha taha kehe.

'Oku anga fēfē 'a e mafola e tale lōloa'

'Oku faingofua 'aupito e pipihi 'a e mahaki tale lōloa' ki ha taha ofi atu 'i ha'o tale pe mafatua.

Ko e tokotaha ko ia 'oku fokoutua he tale lōloa', 'oku 'alu holo ia mo e mahaki pipihi ha uike kimu'a pea toki kamata 'ene taletale' o hangē 'oku ma'u ia he momoko', pea 'e 'osi mei ai e uike ia 'e 3, pea toki lava leva 'e ia ke ne fakamafola atu e mahaki' ki ha fa'ahinga taha pē.

Ko e founa ke tokoni ki hono ta'ofi 'o e tale lōloa' mei he'ene māfola atu', ko ho'o 'ufi'ufi ho ngutu' mo ho ihu' 'i he taimi ko ia 'oku' ke tale pe māfatua ai', lī ki he tākaki 'anga veve' 'a e pepa holoholo kuo' ke 'osi ngāue'aki', fufulu ho nima', pea ke tokanga ke 'ai ke mātu'u ho nima' he 'osi 'a ho'o fanofano'.

Founa ke ta'ofi 'aki

Ko e founa lelei taha kia koe mo ho fāmili' ke matatali 'aki e tale lōloa' ko hono huhu malu'i kimoutolu.

Ko e tokotaha feitama': kuo huhu malu'i mei he tale lōloa' lolotonga 'a e feitama' 'oku' ne to e malu'i ai pē mo ho'o pēpee' mei ha fa'ahinga palopalema felave'i mo ha fa'ahinga mahaki pipihi pē, ka e 'ōleva kenau uike 'e 6 kae toki huhu malu'i kinautolu. Ko hono 'uhingá he 'oku malu pē mo e pēpē ia 'i he malu'i 'o e fa'ē' 'a ia 'oku' fakafou 'i he tiupi fafanga fakanatula' (placenta).

Ko e huhu malu'i ki he tale lōloa' 'oku TA'ETOTONGI ki he kau feitama', 'o kamata mei he uike 13, ka 'oku sai ange ke toki 'oange e huhu malu'i' he uike 16. Ko e huhu malu'i' 'oku tonu ke 'ave pē ia ki ha taha pē 'oku feitama ke malu'i 'aki e pēpee'.

Fanga ki'i pēpee' mo e fānau iiki': Ko e tale lōloa' 'oku fakatu'utāmaki 'aupito ia ki he pēpee' – tautautefito kiate kinautolu 'oku te'eki ke nau malu'i kakato'.

Ko e huhu malu'i ki he fānau iiki' mei he tale lōloa' 'oku TA'ETOTONGI ki he fānau 'oku si'i hifo he ta'u 18. Kamata he pēpē uike 6, māhina 3, māhina 5, pea mo e ta'u 4, pea to e 'oange mo e malu'i fakalahi he ta'u 11.

'Oku mahu'inga 'aupito ke tauhi pau e taimi ma'a e fānau' ke nau ma'u ai e ngaahi tokoni huhu malu'i', ke nau ma'u e malu'i kakato fakaesino'. Pea kapau na'e 'ikai ke nau ma'u e huhu malu'i 'i he taimi totonu', 'oku kei malava pē ke fakakakato.

Kakai lalahi': 'Oku' ke lava 'o ma'u TA'ETOTONGI tu'o taha 'a e booster kamata mei' he ta'u 45, 'o kapau na'e te'eki ai ke nau kau he huhu malu'i tu'o fā ki he kona' pe 'oku 'iloa ko e tetanus – (Ko Nu'u Sila' ni 'oku fakataha'i ai e huhu malu'i pertussis mo e tetanus) 'i he 'enau kei tupu hake' pea te nau lava ke toe ma'u 'a e huhu booster TA'ETOTONGI mei he ta'u 65.

Ko e kakai ia e ni'hi 'e 'oange e fale'i makehe ia ke nau ngāue'aki e (booster) malu'i, 'o hange ko ha taha toki fā'ele mo ha'ane pēpē pea toki 'ataa atu ki honau 'api, pē ko ha taha ngāue ke tokanga'i ha pēpē/ pē ha ki'i leka, ka 'oku 'ikai ke fakapa'anga e malu'i ia ko 'eni'. 'Eke ki he kautaha polofesinale fale'i ki he mo'ui lelei' pē 'oku tonu ke 'oatu kia koe 'a e (booster), pea 'eke mo hono totongi'. Ko e kongalahi 'o e ngaahi (pharmacy) fale talava'i 'oku lava ke ma'u atu ai e ngaahi huhu malu'i ko 'eni'.

- Ki ha toe fakaikiiki ange fekau'aki mo e tale lōloa', hu ki he uepisaiti [info.health.nz/whoopingcoughvaccine](https://www.info.health.nz/whoopingcoughvaccine)
- Kapau 'oku 'ikai ke ke fakapapau'i, fetu'utaki ki ho'o kiliniki' pē ko ho'o fetu'utaki ki ho'o neesi' ke ne vakai'i ho fānau 'oku nau ma'u malu'i kakato. Lava pē ke fetu'utaki ki he (Vaccination Helpline)

- Ke puka ha 'apoinimeni ki he huhu malu'í, Talanoa mo ho'o Toketā fakafāmilii' pē kilīniki fakakolo', pē hu ki he uepisaiti info.health.nz/bookavaccine, pē fetu'utaki ki he Vaccination Helpline free on **0800 28 29 26**.

Ki ha toe fakaikiiki ange:

- Health New Zealand | Te Whatu Ora info.health.nz/whooping-cough
- Fetu'utaki ki he Vaccination Helpline ta'etotongi 0800 28 29 26 (8.30am–5.00pm Mōnite ki he Falaite) pē hu ki he uepisaiti' info.health.nz/bookavaccine
- Ko e NZ Relay Services 'oku ta'etotongi pea ma'u atu ia 'i he uepisaiti nzrelay.co.nz. 'o kapau 'oku' ke noa, faingatata'a'ia ho ongo fanongo, pē mole lōua ho sio mo ho'o fanongo', pē 'ikai ke ke lava 'o lea.

Ki ha fale'i fakaesino ta'etotongi pea mo ha fakamatala fakafalemahaki

- Fetu'utaki ki he 0800 611 116, 'i ha fa'ahinga taimi 24/7 ta'etotongi ki ha fale'i ki he mo'ui 'o e sino' mo ha fakamatala fekau'aki mo e founga tonu ke fai kapau 'e hoko ha me'a. 'Oku' ke lava pē ke fili ke lea ki ha taha (Māori clinician Toketā Māuli) 'o kapau te ke telefoni he taimi 8am ki he 8pm. 'Oku ma'u atu pē ai mo e sevesi tokoni ki he fakamatala fakafalemahaki pea mo e NZ Relay tokoni ki he kau faingata'a'ia fakaesino (*palopalema 'i he sio', fanongo pea mo e lea*).
- Kia kinautolu 'oku nau nofo fonua, pē 'eva fakaloto-fonua, 'oku lava pē ke ke fetu'utaki ki ha Toketaa' 'i tu'a he houa ngāue 'i he Ka Ora Telecare he fika telefoni **0800 2 KA ORA (0800 252 672)** pē 'i he uepisaiti kaora.co.nz.

Fika Tokoni ki ha taha Ālonga (Faingata'a'ia 'i he Sino')

- 'Oku 'i ai e fika telefoni fakatautefito pē ke tokoni'i e kau ālonga' (Disability) mei he Mōnite ki he Falaite, mei he houa 8:00am (pongipongi) ki he 5:00pm (efiafi). Fetu'utaki ta'etotongi ki he **0800 11 12 13** pē lomi (text) ki he **8988** ke ma'u atu ai ha tokoni.